Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma (içinde), Ankara Üniversitesi Yayınları No: 401, A.Ü Basımevi, Ankara, 2014.

ÇAĞDAŞ YUNAN AYDINLANMA HAREKETİNİN COĞRAFYASI, ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ VE EĞİTİM ALANINDAKİ ETKİLERİ

İbrahim KELAĞA AHMET*

Giriş

Aydınlanma, 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkmış (Destain, 2010:83 vd.) ve diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiş, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle Balkan yarımadasını içine alan topraklarında da derin izler bırakmış, insan düşüncesini cehalet ve önyargının karanlığından, devlet ve kilisenin otoritesinden kurtarmayı hedeflemiş, insan onuruna saygıyı, düşünce özgürlüğünü ve hoşgörüyü benimsemiş bir düşünce hareketidir (Çiğdem, 2011:13 vd.). Aydınlanma düşünürleri evrenin akıl aracılığıyla kavranabileceğini ve bu yolla insanın bilgiye, özgürlüğe ve mutluluğa ulaşabileceğini savundular. Aydınlanma, insanları uygun eğitimle işlenebilir ve geliştirilebilir eşit bilişsel becerilere sahip bağımsız birimler olarak gördü. Her birey kuramsal olarak eşit siyasal haklar talep edebilir, böylece bireyin haklarını kabul eden siyasal liberalizm bu yeni yaklaşımın doğal politik tezahürünü oluşturdu. Siyasi bir tutum olarak aydınlanma, insan düşüncesinin otoritenin vesayetinden kurtarılmasını destekledi, birey ve vatandaş haklarını deklare etti, farklı inanç ve düşüncede olanlara duyulan nefret, fanatizm, despotizm, kölelik ve sosyal adaletsizlikle mücadele etti (Kitromilidis, 2009:14, Outram, 2007:17-27, Destain, 2010:61vd.).

17.yüzyıldan itibaren dünya ekonomisinde söz sahibi olan ve bunun sonucu sosyal ve kültürel bir değişim yaşayan kuzeybatı Avrupa toplumlarında ortaya çıkarak olgunlaşan ve medeni Batı dünyası üzerinde Rönesans'tan sonra esen hümanist düşüncenin bir yerde tamamlanması

*Öğr .Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. ikelaga@hotmail.com.

olarak değerlendirilen Aydınlanma hareketinin (Outram, 2007:17 vd.) kıvılcımları güney Avrupa'ya ve Akdeniz dünyasına da yayılarak orada yerleşik anlayışlar ve zihniyetlerle karşı karşıya geldi ve ideolojik temelli çatışmalar kaçınılmaz oldu (Kitromilidis, 2009:18).

Aydınlanma hareketinin fikirleri Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'daki topraklarına da ulaştı. 18. yüzyıl ortalarından Yunan ayaklanmasının başladığı 1821 tarihine kadar, bugünkü Yunanistan'ı içine alan Osmanlı coğrafyasında, İzmir merkez olmak üzere Batı Anadolu kıyılarında ve Yunan diasporasının[1] yaşadığı Avrupa kentlerinde aydın kesim arasında etkili olan ve ifade aracı olarak Yunancayı kullanan bir kültür hareketinin ortaya çıktığı görülmektedir. Çağdaş Yunan aydınlanması olarak adlandırılan bu hareketin etkili olduğu söz konusu dönem içinde, Yunan yazını ve eğitimi Osmanlı dönemi içinde o güne kadarki en yüksek gelişme düzeyine ulaştı. Osmanlı imparatorluğunda 18.yüzyıl ortalarında Batı dünyası ile yakın ilişki içinde olan Yunanlar arasında görülen ve 18. yüzyılın son çeyreğinde geniş çapta etkili olan aydınlanma hareketi, Avrupa'da yaşanan gelişmelerin belli bir gecikmeyle benimsenmesi olarak da değerlendirilebilir. Anılan dönem içinde iki önemli olay dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması[2] (1774)[3] diğeri ise Fransız Devrimidir (1789) (Millas, 1994:46).

Pasarofça antlaşmasıyla[4] (1718) Küçük Kaynarca antlaşması (1774) arasındaki dönemde Balkanların kuzey kesiminde, Tuna boyundaki

---

[1] Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu (http://tdkterim.gov.tr/bts/).

[2] 1774 yılında, Bulgaristan'ın Silistre şehrinin 24 kilometre güneydoğusunda Romanya sınırına yakın Dobruca'daki Küçük Kaynarca köyünde imzalanan (Tukin, 1940:1064) ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını sona erdiren ve Osmanlı Devletinde önemli toprak kayıplarına yol açan antlaşma. Yunan literatüründe bu antlaşmaya özel bir önem atfedilmektedir çünkü antlaşma maddelerinden biriyle Rusya'ya, Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları daimî surette himaye etme hakkı (7. madde), bir diğer maddeyle de Rus ticaret gemilerine, Karadeniz'le Akdeniz'de hareket serbestisine sahip olma ve istedikleri zaman boğazlardan geçebilme ve Osmanlı limanlarında kalabilme imkanı tanınmıştır (11. madde).

[3] Rusya'nın 17 Temmuz 1774 tarihinde (Uzunçarşılı, s.422) Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamadan önce Mora ve Yunan adalarındaki faaliyetleri için bkz Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1998) *Osmanlı Tarihi*, c.4, Bölüm 1, s.391-404, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

[4] 1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşına son veren, yukarı Sırbistan, Belgrad ve Banat yaylasının Avusturya'ya; Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk

beyliklerde ve Makedonya bölgesinde oluşan olumlu koşullar neticesinde, Avrupa ülkeleri ile Osmanlı devleti arasında ticaret arttı. Ayrıca doğu Akdeniz'le Karadeniz arasında etkin bir deniz ticaret ağı oluştu (Millas, 1994:78-79). Bu bağlamda Batı ile daha yoğun bir etkileşim söz konusu olmaya başladı. Oluşan yeni koşullar, toplumsal ve kültürel değişim süreçlerini hızlandırdı. Ticaretle uğraşanlar zenginleşti, refah seviyeleri yükseldi ve Avrupa kentlerini daha sık ziyaret etmeye başladılar. Bu sayede Batıdaki düşünce hareketleriyle, Batı kültür değerleriyle de tanıştılar, bunları benimsediler ve yavaş yavaş bir Yunan orta sınıfı oluşmaya başladı. Bu ticaret burjuvazisi daha iyi yaşam koşulları ve özgürlüğün eğitim yoluyla sağlanacağını kavrayarak bilinçlendi. Batıdaki Aydınlanmayı Yunanların kolektif bilinci için alternatif bir öneri olarak gördüler ve bunu hayata geçirme adına Osmanlı sınırları içinde yer alan doğup büyüdükleri kentlerde okullar kurmaya, kitap basımına destek olmaya başladılar ve Batıdaki Aydınlanma düşüncesinin Osmanlı topraklarında "Rum milletine" mensup Ortodoksların yaşadığı bölgelerde yaygınlaşmasına öncülük ettiler (Kitromilidis, 2009:76, Clogg, 1997:37-40, 43).

Dönemin aydınlarının neredeyse tamamı ruhban sınıfına mensuptu. Onların arasından öne çıkan bazı isimler Patrikhanenin etki alanından uzaklaşarak ticaretle zenginleşmiş kentlerde yeni düşünce temelinde eğitim veren okulların kurulmasına öncülük ederek ya da mevcut okullarda görev alarak eğitim programlarını yeniden yapılandırdılar ve Aydınlanma düşüncesinin yaygınlaşmasında ve bu fikirlerin genç nesle aktarılmasında etkin rol oynadılar. Bu dönemde Batıdaki eğitim kurumlarında öğrenim gören genç aydınlar da Aydınlanma ışığının taşıyıcısı oldular. Yeni fikirler Batıyla doğrudan ya da dolaylı temas içinde olan tüccarlar ve genç aydınlar arasında taraftar bulmaktaydı. Aydınlanma fikirlerinin Osmanlı coğrafyasında etkinlik kazanmasında rol oynayan bir başka kesim de Tuna boyundaki beyliklere voyvoda olarak atanan Fenerli Rumlardı[5] (Dimaras,

---

kıyılarının Venedik'e verilmesi, Mora'nın Osmanlılarda kalması gibi maddeler içeren 21 Temmuz 1718'de imzalanan antlaşmadır (Uzunçarşılı, 1998:144-145).

[5] İstanbul'da Fener semtinde oturdukları için bu adla anılan Fenerliler eğitim için batıya (özellikle Padua ve Bolonya üniversitelerine) gidip geri döndüklerinde Patrikhanede önemli görevlere getirildiler ve yüksek öğretim alanında yönlendirici oldular, Patrikhane Akademisinde de ders verdiler. Yabancı dil bilmeleri nedeniyle Babıâli'de kendilerine görevler verildi. Böylece Fenerliler Osmanlı diplomasi teşkilatına girdiler ve Büyük Tercüman unvanını alarak Osmanlı devletinin batılı ülkelerle yürüttüğü görüşmelerde ve imzalanması sözkonusu olan barış antlaşmalarında müzakereci olarak görev yaptılar. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca bu görevi sürekli onlardan biri yürüttü ve büyük itibar kazandılar (Kitromilidis 2009:33). Büyük tercüman unvanını alan ilk Fenerli Rum Panagiotis Nikousios'tu

1998:21 vd). Ancak Fenerliler kendi çıkarlarıyla İmparatorluğun bütünlüğünün korunmasını bir tutarak aydın despotizmi anlayışını benimsediler ve Aydınlanma hareketine yönetici oldukları bölgede bu yaklaşım doğrultusunda destek çıktılar (Clogg, 1997:36).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının Coğrafyası

Çağdaş Yunan aydınlanma hareketinin coğrafyasına bakıldığında kültürel değişimin gözlendiği bölgeler şöyle sıralanmaktadır: Tuna boyundaki beylikler (Eflak ve Boğdan), Yedi adalar (İyon denizi adaları[6]), Epir bölgesi (Yanya), Batı Makedonya (Kozani, Kastorya) ve Selanik. Bu bölgeler siyasi açıdan birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Tuna boyundaki Eflak ve Boğdan Beylikleri Osmanlı hâkimiyeti altındaydı ancak Babıâli'nin atadığı voyvodaların idaresinde kısmi özerk statüdeydiler. Buraları idare eden voyvodalar 1709 yılına kadar Rumen soyluları arasından seçilirken bu tarihten sonra idare 1821 yılına kadar Fenerli Rum voyvodalara geçti. Orta ve Batı Avrupa ülkeleriyle kültürel ilişkilere sahip Fenerli idarecilerin yönetiminde beylikler (prenslikler) ticari ve kültürel açıdan büyük gelişme kaydettiler. Yaş (İasio) ve Bükreş Akademileri, Aydınlanmanın ateşli savunusu olan eğitim kurumları oldular. Aydınlanmanın etkilerinin görüldüğü diğer bir bölge olan Yedi adalar, 1797 yılına kadar Venedik hâkimiyetindeydi[7]. Epir'de[8] Yanya ve Batı

---

ve Venedikliler Girit'i Osmanlılara teslim ederken Kaptan-ı Deryanın yanındaydı. Onun ardından bu göreve Aleksandros Mavrokordatos (1641-1709) getirildi ve onun oğlu Nikolaos (1670-1730) Tuna boyundaki Eflak -Boğdan beyliğine (prensliğine) voyvoda sıfatıyla idareci olarak atanan ilk Fenerli Rum oldu ve Fenerlilerin görev yaptığı süre içinde (1821 yılına kadar) Tuna boyundaki bu beylikler Yunan Aydınlanmasının çok önemli bir merkezi oldu (Politis, 2001:90).

[6] İyon denizi adaları ya da İyonya adaları olarak da anılan Yedi adalar: Korfu, Kefalonya, Zakynthos, Kythira, Lefki, İthaki ve Paksi'dir (http://www.hellogreece.gr/eptanisa.html- Erişim: 22.01.2013).

[7] İyon Denizi adaları yada diğer adıyla Yedi adalar Haçlı Seferleri sonucu Bizans egemenliğinden çıktıktan sonra 14.yüzyıl ortalarından başlayarak, 1503 yılına kadar Venedik kontrolüne geçti. Sadece Lefkada adası çok geç bir tarihte 1718 yılında Venedik egemenliğine girdi. Çünkü bu ada 1479-1684 arası Osmanlı idaresindeydi. Venedik Cumhuriyeti 1797 yılında Napolyon tarafından ortadan kaldırılana kadar adalar Venedik hâkimiyetinde kaldı. 1800-1807 arası adalar Rus yönetimi altına girdi. 1815 yılında ise İngilizlerin kontrolüne geçti ve 1863 yılında Yunanistan toprağı oldular (http://www.corfuhistory.eu/?p=1312 Erişim:22.01.2013).

[8] Günümüzde Yunanistan'ın kuzeybatısında yer idari bölgelerinden biri olan Epir: Yanya (İoannina), Arta, Preveza ve Thesprotia (merkez İgoumenitsa) illerinden oluşmaktadır. Osmanlı döneminde Yanya, aynı adla anılan vilayetin merkeziydi (http://www.epirusnet.com/descr/information/ Erişim: 22.01.2013).

Makedonya'ki Kozani ve Kastorya ise Osmanlı devletinin Rumeli topraklarının adeta kalbindeydi. Sözü edilen bölge ve kentlerin ortak özelliği Osmanlı başkentinden ve İstanbul'daki Patrikhaneden uzaklıklarıydı. Yeni düşüncelerin tutunabilmesi için merkeze olan uzaklık zorunlu bir önkoşul olmakla birlikte bu tek başına Aydınlanmanın ortaya çıkması için yeterli değildi, tamamlayıcı unsur bu bölgelerin Avrupa medeniyetinin önemli merkezlerine kolay erişim imkânına sahip olmalarıydı. Somutlaştırmak gerekirse Yedi adalar ve Yanya, İtalya'ya komşuydu ve Venedik'le yakın ilişki içindeydiler. Tuna boyundaki beylikler Avusturya ve Alman devletleriyle bağlantılıydı. Batı Makedonya ise 18. yüzyılda gelişen kara ticaretiyle Orta Avrupa ile iletişim içindeydi. Ekonomik, kültürel ve ticari bağlar Batı ile iletişim kanalları oluşturdu ve bu sayede Batı Avrupa'daki Aydınlanma düşüncesinin etkileri Osmanlı topraklarında Yunanların (Rumların) yaşadığı bölgelere daha kolay ulaştı (Kitromilidis 2009:71-73).

Batı ve Orta Avrupa'da Yunan diasporasının yaşadığı merkezler de çağdaş Yunan Aydınlanmasının coğrafi üslerinin uzantısını oluşturur. Venedik'te yaşayan Yunan toplumunun (kolonisinin, cemaatinin) geçmişi Ortaçağa kadar uzanmaktaydı. Koloni mensupları IV. Haçlı Seferi sırasında Latinlerin kontrolüne geçen Kıbrıs, Sakız, Girit gibi adalardandı. Venedik dört yüzyıl boyunca Yunan dünyası ile yakınçağ Avrupa'sı arasında bir köprü vazifesi gördü. 1662 yılında kurulan Phlanginiano Phrontistirion[9] adlı yüksekokul izleyen 150 yıllık süre boyunca üniversite eğitimine İtalya'da devam etmek isteyen Yunanlara hizmet veren bir eğitim kurumuydu ve okulda okutulan başlıca dersler: Yunanca, Tarih, Şiir, Teoloji ve Felsefeydi. Yunan aydınlanmasında yaşamsal öneme sahip Yunanca yayınların büyük bir kısmı Venedik'te kurulmuş diaspora Yunanlarına ait matbaalarda basıldı[10]. 18. yüzyıl ortalarında ise Ortodoks Rum (Yunan) tacirler Viyana[11]

---

[9] Okul 1665'te cemaatin eski başkanı Thomas Phlanginios'un yaptığı bağışla kurulan okul 19. yüzyılın sonuna kadar eğitim öğretim faaliyetini sürdürmüştü (Clogg, 1997:29).

[10] Venedik'te faaliyet gösteren ve Yunanlara ait olan matbaalar şunlardı:1) Yanya'dan Nikolaos Glykys'in matbaası 1670 yılında kurulmuştu ve 19. yüzyıl sonuna kadar faaldi. 2) Yanya'dan Andreas İoulianos'un matbaası 17.yüzyıl başlarında kurulmuştu. 3) Yanya'dan Nikolaos Saros'un matbaası 1687 yılında kurulmuştu ve 1755 tarihine kadar faaldi. 4) Yanya'dan Dimitrios Theodosios'un matbaası 1715 yılında kurulmuştu ve 1821 tarihinden sonra da yayıncılık faaliyetine devam etti (Dermata Foteini, *Neoellinikos Diafotismos ke i İpeiros* [Çağdaş Yunan Aydınlanması ve Epir] (http://www.zosimaia.gr/?page=article&id=78 Erişim:10.01.2013).

[11] Viyana'da ve genel olarak Avusturya- Macaristan'da anılan dönemde içlerinde zengin tacirlerin de bulunduğu 400 kişilik bir Yunan cemaati yaşamaktaydı (Millas, 1994:91).

ve Trieste'de koloniler kurdular ve her iki kent de ekonomik ve kültürel faaliyetlerin merkezi oldu. Viyana, Venedik ve Trieste Yunan Aydınlanmasının kültür ürünleri olan kitapların[12] büyük bir bölümünün basıldığı yerler oldular. Daha batıda, gelişmiş olan Yunan ticari kolonileri Amsterdam, Marsilya ve Paris şehirlerindeydi. Osmanlı toprağı olan Batı Makedonya ile kurulan kara ticaretinin bir sonucu olarak Orta Avrupa'da pek çok Macar kentinde Yunan toplulukları faaliyet göstermekteydi. Buralarda yaşayan Yunanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dizi kütüphane ve okul açılmıştı. Kuzey Karadeniz'de ise Odessa kenti önemli bir Yunan kolonisini barındırmaktaydı. Batı kentlerine yerleşmiş olan sözünü ettiğimiz Yunan kolonileri Yunanları, Avrupa medeniyeti ve Aydınlanma düşüncesiyle buluşturarak yeni fikirlerin özellikle Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlara (Rumlara) aktarılması sürecinde taşıyıcı işlevi gördüler (Clogg, 1997:29, Kitromilidis, 2009:73-74).

Aydınlanma Dönemi ve Öncesinde Yunanların (Rumların) Eğitimi ve Okulları

1453 yılında gerçekleşen İstanbul'un fethiyle Bizans Devletine son verilmekle birlikte bugün Yunanistan olarak bildiğimiz coğrafyanın bazı bölgeleri çok sonra Osmanlı toprağı oldu[13] çünkü bu bölgeler IV. Haçlı Seferi sırasında işgal edilmişti ve Latinlerin daha doğrusu Batılı krallıkların egemenliğindeydi. Osmanlılar pek çok Yunan şehrini Bizanslılardan değil Latinlerden aldı ve Yunanistan üzerinde hakimiyet sağladıktan sonra o günün koşullarında (15-16. yüzyıl) orada gayrimüslim tebaanın eğitimi ile ilgili herhangi bir kurumsal çerçeve oluşturma yoluna gitmediler, dolayısıyla bu alanda bir kanuni düzenleme ve merkezi bir denetim yoktu. (Evangelopoulos, 1998:61). 1480 ile 1530 yılları arasında Yunan nüfusun yaşadığı Türk idaresi altındaki bölgelerde okul bulunduğuna dair doğrulanabilir bir tanıklık bulunmamaktadır. Bu gelişme ders verebilecek öğretmen-aydınların yokluğu ile açıklanmaktadır. Sözü edilen dönem içinde, Türklerin Yunanlılar tarafından okul kurulmasına yasak getirdiklerine ya da faaliyette olan bir okulu kapattıklarına ya da okul açma taleplerini geri

[12] Yunan Aydınlanma hareketinin olgunluk döneminde (1761-1820) yılları arasında basılan kitaplara yönelik yapılan bir araştırmadan çıkan sonuca göre (1761-1790) döneminde basılan kitaplar içinde dini yayınların oranı % 60,39 düzeyindeyken, (1791-1799) döneminde dini yayınların oranı %36,29'a düşmektedir. (1800-1820) yılları arasında ise dini içerikli yayınlar % 19,73'e düşerken, dini nitelikte olmayan yayınların oranı %80,27'ye çıkmaktadır. Bu rakamlar Aydınlanma döneminin sonlarına doğru din faktörünün eski etkinliğini koruyamadığını göstermektedir (Kourmantzi, 2002).

[13] Rodos 1522, Sakız adası 1566, Kıbrıs 1571, Girit 1669 tarihinde fethedildi.

çevirdiklerine dair örnek gösterilebilecek bir vakaya bile rastlanmadığı, Osmanlı dönemi Yunan eğitim tarihini inceleyen çalışmalarda teyit edilmektedir[14]. Bu yargıyı aşağıda yapılan alıntılar da güçlendirmektedir.

Osmanlılar anılan dönemde gayrimüslim tebaanın eğitimi için doğrudan bir inisiyatif almadılar fakat eğitim alanında yerel dinamiklerin girişimlerini hedef alan kısıtlayıcı uygulamalara da gitmediler. Tarihçi Manouil Gedeon[15]: "Türk (Osmanlı) idaresi Hristiyanlığa hoşgörüyle yaklaşıyordu, kiliselerde papazların ve muganni lerin[16] dini metinleri okuduklarını ve bu metinleri okuyabilmek için öncesinde eğitim almaları gerektiğini biliyorlardı. Dolayısıyla istikrar dönemlerinde, kiliselerin son cemaat yerlerinde (narthiks) ve manastırlarda verilen bu eğitime asla müdahale etmiyorlardı" demektedir. İlaveten: "Bu güne kadar barış döneminde bir vezirin, bir ayanın[17] ya da sultanın okul kurulmasını ya da inşasını engellediğine tanık olmadım"[18] diye eklemektedir. Bu konuda bir başka tanıklık rahip Kosmas Aitolos'a (1714-1779) aittir (Millas, 1994:51). 1775 yılında kardeşi Hrysanthos'a yazdığı mektupta: "Otuza yakın kazayı dolaştım on ortaöğretim okulu ve iki yüzün üzerinde ilkokulun kurulmasına öncülük ettim[19]" demektedir. Sakız'da faaliyet gösteren Sakız Okulunda (Gymnasio Hiou) ders vermiş aydınlanmacı Neofytos Vamvas (1770-1855) Osmanlı idaresinin Ortodoks Rum cemaatin eğitimi konusundaki yaklaşımını 1820 yılında: "Gerek ilgisizlikten gerekse ilke gereği Babıâli Yunanistan'ın kültürel uyanışına hiç karşı çıkmadı,[20]" şeklinde değerlendirmektedir.

---

[14] Trifon Evangelidis, (1936) *İ Paideia epi Tourkokratias,* [Türk İdaresi Döneminde Eğitim] c. 1-2, Atina.
W. M. Leake, (1835) *Travels in Northern Greece*, c. 3, Londra 1835, s. 388., Yannis Vlahoyannis (1945) "To krifo scholeió" *Nea Estia Dergisi* 38 : 678-683.

[15] Manouil Gedeon (Μανουήλ Γεδεών) (1851-1943) tarihçi, Yunan tarihinin en büyük araştırmacılarından biridir. Özellikle Ortaçağ dönemi üzerine yoğunlaşmıştır. Pek çok kişi tarafından son gerçek "Fenerli" olarak nitelendirilmiştir. Patrikhanedeki görevinden dolayı Patrikhane arşivinde araştırma yapma fırsatı bulmuş ve bu sayede pek çok eser ortaya koymuştur.

[16] Kilisede dini ayin sırasında aralarda ilahi okuyanlar.

[17] Osmanlılarda, XVIII. yüzyıldan bu yana vilayetlerin yönetiminde yetki kazanmış yerli kişiler.

[18] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi], (1974) cilt X. s. 366, Atina: Ekdotiki Athinon.

[19] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi], (1974) cilt XI. s. 307, Atina: Ekdotiki Athinon.

[20] a.g.e. s. 308.

Kilise ve manastır gibi dini mekânlarda verilen okuma yazma eğitimi için ihtiyaç duyulan giderler bağışlar yoluyla temin edilmekteydi. O dönemin koşullarında sistemli bir eğitim faaliyetinin varlığından söz etmek doğal olarak doğru olmaz (Evangelopoulos, 1998:62). 15. yüzyıl ile 16. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı hâkimiyetindeki Yunan coğrafyasında, aydın kesime mensup kişilerin yaşadıkları kentleri terk ederek batı ülkelerine gitmeyi tercih etmesi, savaş koşullarından kaynaklanan demografik hareketlilik ve nüfusun geniş bir kesiminde gözlenen yoksulluk ve orta sınıfın gerilemesi gibi nedenlerle kültür düzeyi oldukça düşüktü[21]. Toplumsal koşulların 1570'ten sonra düzelmeye başlamasıyla İstanbul, Selanik gibi kentlerde ve Ege'de Sakız gibi denizcilikte öne çıkan adalarda özellikle ticaretle uğraşanların oluşturduğu bir orta sınıf belirince bu kesim okullar kurulmasını teşvik etme, kitap basımını destekleme konusunda ve İtalya'dan ya da Venedik kontrolündeki Yunan adalarından aydınların okullarda ders vermek üzere davet edilmesine ön ayak oldular. Osmanlı idaresi döneminde eğitim her zaman orta sınıf ile organik bir ilişki içinde olmuştur. Orta sınıf bazen Kilise ile birlikte bazen de tek başına Yunanların kültürel ve neticede siyasi ve etnik uyanışını amaçlayan her türlü girişimin esas itici gücü olmuşlardı[22].

Kilisenin ve onun en üst kurumu olan Patrikhanenin Ortodoks Rum cemaatin eğitimi konusunda kurumsal sorumluluk üstlenmesi İstanbul'un fethiyle başlar. Fatih Sultan Mehmet, Patrikliğe Gennadios'u (G. Sholarios) (1400-1470) getirdi ve temsil ettiği kuruma siyasi ve dini imtiyazlar tanıdı[23]. Babıâli ile Kilisenin siyasi çıkarlarının örtüşmesi, Batıya karşı ortak bir cephenin oluşması sonucunu doğurdu. Bu ittifak sayesinde Ortodoks Doğu Kilisesi, Roma merkezli Katolik dini propaganda ve Batı düşüncesinin ürünü olan yeni akımların oluşturduğu ideolojik baskı karşısında siyasi otorite tarafından himaye altına alınmıştı. Karşılığında reayanın Sultana karşı sadakatini temin etmekle yükümlüydü. Kilise, Osmanlı Sultanı ile onun Hristiyan tebaası arasında aracı konumunda olan bir kurum olmuştu (Kitromilidis, 2009: 26). Oluşturulan millet sistemi ile Patrik "Rum

---

[21] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi], (1975) cilt X. s. 368, Atina: Ekdotiki Athinon.

[22] a.g.e s. 368.

[23] Akyüz, "*Türk Eğitim Tarihi*" adlı çalışmasında, Osmanlılarda azınlık ve Yabancı okulları nelerdir? sorusuna yanıt verirken, İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in, Rumlara ve Galata Latinlerine, inançlarını ve ibadetlerini sürdürmelerine, geleneklerini ve kimliklerini korumalarına olanak sağlayan hak ve imtiyazlar tanıdığını ve o çağlarda eğitim dinsel faaliyetlerden ayrı düşünülmediği için azınlıkların eğitimlerini de sürdürüp geliştirme imkanı bulduklarını belirtmektedir. Akyüz, Yahya. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.

milletinin" başıydı, Sultana karşı sorumluydu ve temsil ettiği cemaatin eğitimi de onun sorumluluk alanına giren bir konuydu. Kilise Bizans imparatorluğunun çöküşünü ve esareti Tanrının iradesine bağladı ve bunun Kilise ve inananların günahlarının bir cezası olarak yorumladı. O halde arınma ve halkın kurtuluşu onun dini ve ahlaki yönden eğitimine bağlıydı ve ancak bu sayede Tanrının iradesini olumlu yönde etkileyebilirlerdi (Vakalopoulos, 1974:197).

Kilisenin cemaati için uygulamaya koyduğu eğitim kutsal kitabın, efsanelerin, geleneklerin, yortuların,[24] dini sembol, tören ve ritüellerin öğretilmesini amaçlıyordu. Patrikhane Ortodoks cemaatin eğitimi konusuna 1593 yılında toplanan Doğu Kilisesi Konsilinde[25] ilk defa resmen el attı[26] ve alınan kararla piskoposlardan[27] görev bölgelerinde, giderleri kendilerine ait olmak üzere dini metinlerin öğretilmesi için gereken özeni ve gayreti göstermeleri istendi (Evangelopoulos, 1998:65). Bu kararın pratik sonuçlarının ne olduğu bilinmemekle birlikte karar çağdaş Yunan eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir.[28]

Okullaşma, Osmanlı idaresindeki Yunan coğrafyasında 17. yüzyıla kadar yani Aydınlanma hareketinin etkilerinin gözlendiği döneme kadar çok düşük düzeyde kaldı. Bu yıllarda ortaöğretim kurumu olarak faaliyet gösteren beş okuldan (sholi) söz edilmektedir. Bunlar İstanbul'daki Patrikhane Okulu (Fener Rum Mektebi)[29], Yanya'da eğitim veren iki okul, biri Katolik diğer Ortodoks olmak üzere Sakız adasında faaliyet gösteren iki okuldan oluşuyordu. Öğrencilerin burada öğrenim görebilmesi için çok temel bilgilerin verildiği ilkokulu (koino sholeio) bitirmiş olması gerekirdi. Temel düzeydeki eğitim, okuma yazma öğretimi, aritmetik, din eğitimi ve

---

[24] Hz. İsa'nın yaşamını, ölümünü, dirilişini ve azizlerin yaşamlarına yansımış olan erdemlerini anmak üzere kilisenin belirlediği kutsal günler (http://tdkterim.gov.tr/bts/).

[25] Öğreti ve kilise düzeni ile ilgili sorunları çözümlemek üzere toplanan piskopos ve din bilginlerinden oluşan kurul (http://tdkterim.gov.tr/bts/).

[26] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi], (1975) cilt XI. s. 307, Atina: Ekdotiki Athinon.

[27] Bir bölgenin din işlerine başkanlık eden, papazlığın en yüksek aşamasında olan Hristiyan din görevlisi (http://tdkterim.gov.tr/bts/).

[28] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt X., s. 374, Atina: Ekdotiki Athinon.

[29] 1566 yılında İosaf Patrik olunca İstanbul'a giderken Theodosios Zygomalas'ı da alarak Patrikhane Akademisinin öncüsü olacak ilk Patrikhane Okulunu kurdular. Okulun temel amacı donanımlı din görevlilerinin yetiştirilmesiydi(*a.g.e.* cilt X. s.373).

kilise müziğinin öğretilmesiyle sınırlıydı ve bu eğitim "okul" tabir edilen kiliselerin bu amaç için tahsis edilmiş yerlerinde ve manastırlarda verilmekteydi. Bu okullara kız ve erkek öğrenciler devam edebiliyordu.[30] Amaç din görevlilerinin ve kiliselerde ilahileri okuyacak mugannilerin yetiştirilmesiydi. Ders kitabı olarak kilisenin dini kitapları kullanılmaktaydı. Bilinen ilk Yunanca alfabe kitabı (Mega Alfavitarion[31]) 1771 yılında Viyana'da basılmıştı ve bu tarihten sonra okutulmaya başlandı[32]. Eğitim süresi 1-5 yıldı. Bu eğitim faaliyeti Osmanlı idarecilerinin bilgisi dahilinde yapılmaktaydı. Bunun dışında varlıklı aileler özel öğretmenler tutarak çocuklarına evlerinde eğitim aldırabiliyorlardı (Evangelopoulos, 1998:68, 78).

17. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı egemenliği altındaki Rum Ortodoksların (Yunanların) yaşadığı bölgelerde Avrupa'daki gelişmelerin bir yansıması olarak eğitim alanında bir uyanış gözlenmektedir. Eğitim alanındaki bu canlanmanın birinci dönemi 1669'dan başlamak üzere yaklaşık olarak 1760 yılına kadar uzanmaktadır[33]. İkinci dönem ise Aydınlanmanın etkilerinin yoğun olarak görüldüğü (1775-1821) yıllarını kapsar[34]. Bu dönemde Epir bölgesinde Yanya[35], Arta[36], Thesprotia,

---

[30] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 307, Atina: Ekdotiki Athinon.

[31] Büyük Alfabe Kitabı.

[32] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 323-324, Atina: Ekdotiki Athinon.

[33] a.g.e. s. 306-307.

[34] Ortaöğretim düzeyinin üzerinde eğitim veren okulların neredeyse tamamına yakını iki dönemi de içine alacak şekilde (1669-1821) yılları arasında kurulmuştur (*a.g.e.* s.310).

[35] Yanya sahip olduğu okullarla Yunan Aydınlanması döneminde öne çıkan bir kent. Yunan kaynaklarına göre Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa (1744-1822) vilayet merkezinde ve vilayet sınırlarındaki kentlerde okulların açılmasını teşvik etmekte ve metropolitlere eğitim alanında öncülük yapmaları için telkinde bulunmaktaydı (Panagopoulos, 2009: 465 vd.). Yanya'daki okulların tarihçesi kentin Türkler tarafından fethinden (1430) öncesine kadar uzanmaktadır. Aydınlanma dönemi içinde açılan okullar arasında, Venedik'ta yaşayan Yanyalı tacir Lambros Maroutsis'in yaptığı bağışla 1742 yılında kurulan Maroutseios Okulu (Maroutseia Sholi) dikkat çekmektedir. Bu okulun ilk müdürü Yunan Aydınlanmasının en önemli isimlerinden biri olan Evgenios Voulgaris'tir ve okulda fen bilimlerinin, aydınlanmacı felsefenin ve Yunancanın ders olarak okutulmasını sağlamıştır. Okul 1797 yılında eğitime ara vermiş ve Rusya'da yaşayan Zois Kaplanis adlı başka bir Yanyalı tüccarın yaptığı bağışla Kaplaneios Okulu (Kaplaneios Sholi) olarak eğitim faaliyetini sürdürmüş ve Patrikhanenin himayesine girerek 1828 yılına kadar açık

Preveze[37], Metsovo[38], Konitsa kentlerinde, Zagori'nin neredeyse tüm yerleşimlerinde[39], bugünkü Arnavutluk'un güneyinde kalan ve o tarihte oldukça yoğun Yunan nüfusa sahip Delvina (Delvino), Argyrokastro ve Moshopoli[40] kentlerinde, Makedonya bölgesinde bulunan Kozani, Kastorya, Siatista, Tsaritsani ve Selanik kentlerinde, Edirne'de, Filibe'de, Aynaroz yarımadasında[41], Atina'da, Tesalya bölgesinde bulunan Ambelakia, Zagora, Milyes ve Tirnavo kazalarında, dağlık Mora'da bulunan Mani ve Dimitsana'da[42], Ege denizindeki Patmos ve Sakız adalarında, İyon denizindeki Zakynthos ve Kefallinia'da, Anadolu'da İzmir[43] ve Ayvalık'ta[44], Kıbrıs'ta, Girit'te, Trabzon'da ve Akdeniz'in karşı kıyısındaki İskenderiye'de yeni okullar hizmete girdi. Bunların dışında Tuna boyundaki beyliklerde (Eflak ve Boğdan) Yaş (İasio) ve Bükreş'te Akademi adı altında yüksekokullar[45] ve Osmanlı topraklarının dışında Yunan kolonilerinin etkin

---

kalmıştır. Diğer çok meşhur bir okul da Rusya'nın Nizna kentinde yaşayan Yanyalı tüccar Zosimas kardeşlerin bağışıyla 1797 yılında kurulan ve Yunanistan bağımsız olduktan sonra da açık kalan Zosimaia Okuludur (Zosimaia Sholi), (Dermata Foteini, *Neoellinikos Diafotismos ke i İpeiros* [Çağdaş Yunan Aydınlanması ve Epir] (http://www.zosimaia.gr/?page=article&id=78 Erişim:10.01.2013, Not: Epir bölgesi okullarıyla ilgili dipnotların yazımında da aynı makaleden yararlanılmıştır.)

[36] 1666 yılın Kudüs Patriğinin teşvik etmesiyle kurulan okul Arta Metropolitliğinin himayesindeydi. Yunan ayaklanmasının başladığı 1821 tarihine kadar eğitim faaliyetini sürdürmüştür .

[37] Preveze'de 1775 yılında halktan toplanan yardımlarla kurulmuş olan okulda Dilbilgisi ve Filoloji dersleri okutulmaktaydı. 1830 yılında Rusya'da yaşayan Epirli tüccar Theofanis'in bağışıyla Theofaneios Okulu kuruldu.

[38] Metsovo'da Rusya'da yaşayan Metsovolu tüccarların harcamalarıyla 17. yüzyıldan beri bir okul faaliyetteydi. Okul 1882 yılına kadar açık kalmıştır.

[39] Zagori köylerinde özel imtiyazlar nedeniyle 17. yüzyıldan beri faaliyette olan okullar vardı. Bu okullar Tepedelenli Ali Paşa isyanı bastırıldıktan sonra (1822) da açık kaldı.

[40] Moshopoli'de, 17. yüzyıl ortalarından itibaren bir Yunan Okulu (Elliniko Sholeio) faaliyetteydi. Müfredat programında Dilbilgisi, Aritmetik, Teoloji ve Felsefe dersleri yer almaktaydı.

[41] Athonias Yüksekokulu (Athonias tou Agiou Orous).

[42] 1764 yılında Dimitsana'da Agia Kyriaki Kilisesinin bahçesine 300 öğrenci kapasiteli bir okul inşa edildi (İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1974) cilt XI., s. 311, Atina: Ekdotiki Athinon).

[43] Evangeliki Okulu (Evangeliki Sholi), ve Filoloji Okulu (Filologiko Gymnasio).

[44] Sholi Kydonion.

[45] Yaş ve Bükreş'te kurulan Akademiler zamanla üniversiteye dönüştü. İlahiyat, Edebiyat, Matematik ve Fizik olmak üzere dört fakülte kuruldu (Evangelopoulos, 1998:75).

olduğu Viyana, Venedik, Trieste, Odessa gibi merkezlerde de yeni okulların kurulduğuna tanık olunmaktadır[46].

Bu okulların içinde geleneksel eğitimin sürdürüldüğü yerler: Atina, Patmos, İzmir (Evangeliki), İstanbul (Patrikhane Akademisi) ve Tuna boyundaki beyliklerdir (Yaş ve Bükreş Akademileri), diğer yerlerde faaliyet gösteren okullar ise yenilikçi anlayışı temsil etmektedir[47].

Aydınlanma döneminde öncü isimlerin ders verdiği, İstanbul'un fethinden sonra kurulan ve yüksekokul düzeyinde eğitim veren, Kyrillos Loukaris'in patrikliği[48] döneminde (1620-1638) yeniden yapılandırılan ve İlahiyat eğitimi yanında, Yunan dili, Edebiyat ve Felsefe eğitimi de veren Patrikhane Akademisini de burada anmak yerinde olur (Evangelopoulos 1998:80). İstanbul'da ayrıca 1805-1820 tarihleri arasında faaliyet gösteren kısmen laik nitelikte olan Kuruçeşme Rum Okulunda, Dil- Edebiyat, Geometri, Tıp öğretimi yapılmaktaydı (Akyüz, 2012:104).

Osmanlı topraklarında Aydınlanmanın etkili olduğu dönemde kurulan ve faaliyete geçen yukarıda sözünü ettiğimiz okulların kuruluş süreci nasıl işliyordu? Okul kurmak isteyen kişiler veya o yerin ileri gelenleri resmi olarak tanınmak için Patrikhane'ye başvurmaktaydılar. Patrik bu okulları tanıma, statülerini resmileştirme konusunda münhasır yetkiye sahipti ve okulların düzgün işleyişlerini temin etme sorumluluğu da ona aitti. Yayımladığı kararla (sigilio) okulun adını, işleyişi ile ilgili kuralları, ders programını, görev yapacak öğretmen ve hizmetlileri, okulun mali işlerini yürütecek kişileri belirlemekte, okulun özerkliğini tescil ederek Patrikhane

---

[46] Burada sözü edilen okulların büyük bir kısmı ortaöğretim kurumlarıydı ancak; bu okulların bazılarının bünyesinde daha ileri düzeyde (yüksekokul hatta üniversite seviyesinde) eğitim veren bölümler de bulunmaktaydı. Okullarda derslikler dışında, laboratuvarlar, müdür odası ve yatılı öğrenciler için kalacak yer bulunuyordu. Öğrenci sayısı fazla olan okulların kütüphanesi, ibadet yeri ve matbaası dahi vardı. Ortaöğretim kurumları için Yunanca literatürde: Meso Sholeio, Gymnasio, Lykeio, Mouseion, Ellinomouseion, Paidagogeion, Sholi, Pangenes, Kollegion, Frontistirion, Akadimia gibi değişik adlar kullanılmaktadır. Okul adlarındaki farklılaşmalar her bir okulun verdiği eğitim hizmetinde de farklılaşma anlamına gelmiyordu (Diamantis, 2006:38, Evangelopoulos 1998:76).

[47] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi], (1975) cilt XI. s. 310, Atina: Ekdotiki Athinon.

[48] Kyrillos Loukaris (1572-1637) İstanbul'da Rum cemaatinin ilk matbaasını kuran patrik olarak bilinmektedir. Oldukça ileri görüşlü bir patrik olan Loukaris Kitab-ı Mukaddes'in daha iyi anlaşılabilmesi için halk diline çevrilmesini destekledi. Kilisenin tutucu kesimi tarafından Kalvinist olmakla suçlandı ve kışkırtılan halk tarafından matbaası tahrip edildi (Millas, 1994:44).

tarafından sağlanan himayeyi teyit etmekteydi (Hatzopoulos, 1991:307-308, Evangelopoulos, 1998:76).

Okulların kuruluşu ve işleyişi ile ilgili bir mevzuatın olmayışı nedeniyle bunların yönetimi konusunda farklılıklar gözlenmektedir. Aydınlanma dönemi içinde, daha önce olduğu gibi okullarla ilgili konularda üst kurumsal denetim Patrikhanenin sorumluluğunda yürütülmektedir. Okulların yönetiminde ise parasal kaynağı sağlayan kurucular ve okulun bulunduğu kasaba ya da kentin cemaat temsilcileri söz sahibiydi. Yunan diasporasına mensup tacirlerin girişimiyle kurulan okullar[49] yerel cemaat temsilcileri tarafından yönetilmekteydi. Bu işleyiş düzeni ile cemaat de okul encümenleri aracılığıyla aktif olarak eğitim konularına doğrudan müdahil olmaktaydı. Okul bütçesi için ihtiyaç duyulan kaynakları gücü ölçüsünde halk bizzat sağlamakta ve bağış yoluyla okullara nakdi ve ayni yardımda bulunmaktaydı. Osmanlı idaresi döneminde Yunan okullarının bakım ve eğitim giderlerini yerel halk dışında, ülke içinde ya da Avrupa'da yaşayan varlıklı Yunan tüccarlar, üst düzey din görevlileri ve Fenerli Rumlar karşılamaktaydılar. Gayrimenkuller ve özellikle sürekli geliri olan ekilebilir araziler de okullara bağışlanmaktaydı. Okullarda eğitim ücretsizdi ancak, bağış yoluyla yapılan yardımlar yeterli olmadığında ya da olağanüstü bir harcama söz konusu olduğunda varlıklı ailelerin çocuklarından öğrenim harcı diyebileceğimiz bir ücret alınmaktaydı (Diamantis, 2006:39, Evangelopoulos, 1998:77).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının Evreleri

Çağdaş Yunan Aydınlanma hareketi, hangi evrelerden geçti ve harekete öncülük edenler kimlerdi? Konu üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Dimaras, hareketi üç evreye ayırmaktadır ve bu evreler Fransız Aydınlanmasının dönemleriyle örtüşmektedir. Voltaire'in fikirlerinin egemen olduğu ve erken dönem olarak da adlandırılan birinci evrede (1700-1750) öncü isimler arasında Korfu'dan (Kerkira) Evgenios Voulgaris (1716-1806) ve Dobruca'dan İosipos Moisiodaks (1725-1800) yer almaktadır. Aydınlanma hareketinin zirveye ulaştığı ikinci evrede (1750-1800) Fransız Ansiklopedistlerin etkisi öne çıkmaktadır ve öncü isimler Dimitrios Katartzis (1730-1807), Grigorios Konstantas (1758-1844) ve Rigas Velestinlis'tir (1757- 1798). Fransız ideologların etkisinde gelişen üçüncü evrenin (1800-1820/1830) en önemli ismi, aynı zamanda Paris çevresi olarak bilinen ekolü temsil eden Adamantios Korais (1748- 1833) ve Yanya'da faaliyet gösteren

[49] Orta sınıfın refah düzeyinin artmasına bağlı olarak toplumun bu kesiminin eğitime olan ilgisi kararlı bir şekilde artmakta ve aynı şekilde eğitime yönelik bağışların oranı da yükselmektedir (İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1974) cilt XI s. 312, Atina: Ekdotiki Athinon).

Athanasios Psalidas'tır (1767-1829) (Dimaras, 1998:10-11). Korais'in temsil ettiği Paris çevresinin etkisi ve yönlendirmesiyle Yunan Aydınlanma coğrafyasına hareketin son evresinde Osmanlı imparatorluğunun Anadolu topraklarında yer alan yeni bir bölge daha katıldı. Burası Doğu Ege'de İzmir, Sakız adası ve Ayvalık üçgeninde yer alan ve Aydınlanmanın etki alanına girdiği 19. yüzyıl başına kadar geleneksel eğitimin kalesi olan bir bölgeydi (Kitromilidis, 2009:77).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının Temsilcileri

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının temsilcileri Batıda olduğu gibi dönemin siyasi, toplumsal ve dini statükosuna (kurulu düzene) karşı geldi. Onlar herkes için eğitim, eşitlik, özgürlük talep ederek insan düşüncesinin cehaletten, bilgisizlikten, hurafe ve boş inançlardan kurtarılmasını savundular. Harekete öncülük eden isimlerin bir bölümü kendileri daha önce Batı üniversitelerinde öğrenim gördüklerinden yabancı dil bilmenin avantajıyla Batıda oluşan yeni fikirlerin aktarılması için (metakenosi) yoğun bir çeviri ve yayım faaliyetine girişti. Eğitim alanında görev yapan aydınların çoğu kendi çevirdikleri eserleri aynı zamanda derslerde eğitim materyali olarak kullandılar. Böylece Batı kaynaklı yeni fikirlerin yaygınlaşması ve genç neslin bu yeni fikirlerle buluşmasında tartışılmaz bir katkı sağladılar. (Dimaras, 1998:68-70)

Yunan Aydınlanmasının temsilcileri Osmanlı idaresi altında yaşayan ve onlara göre esaret altında olan bir kitleye hitap ediyordu, bu nedenle temel taleplerinden birisi ulusal bağımsızlıktı. Özgürlük konusunda ümitlerini eğitime bağlamışlardı. Halkın öncelikle ulusal bilinç kazanması gerekiyordu, bunun yolu da eğitimden geçmekteydi. O nedenle eğitim Yunan Aydınlanmacılarının hedeflerine ulaşmada ellerindeki en önemli araçtı. Ancak, geleneksel eğitim yöntemlerini izleyen ve kurulu düzenin bir parçası olan Kilisenin güdümündeki okullar yeni fikirlerin aktarılması için uygun değildi. Bu yüzden yukarıda da değinildiği gibi hareketin olgunlaşma döneminde (18. yüzyılın son çeyreğinde) Batı tarzı yeni tip laik okulların sayısının çığ gibi arttığına tanık olmaktayız. Dolayısıyla Aydınlanma döneminde iki okul tipi ile karşılaşmaktayız. Geleneksel eğitimi sürdüren Kilisenin kontrol ettiği okullar ve Aydınlanmacıların etkin olduğu, yeni fikirlerin öğretildiği, yeni öğretim yöntemlerinin uygulandığı, yeni derslerin müfredata dahil edildiği yenilikçi okullar. Bu iki okul tipi, iki ayrı dünya görüşünü temsil etmekteydi. Kilise ve onun başı olan Patrikhane geleneksel eğitimin sürdürülmesinden yanaydı ve bu nedenle Aydınlanmacıların öncülük ettiği yeni tip okullara karşı savaş açtı (bunun somut örneklerini aşağıda göreceğiz). Patrikhanenin savunduğu geleneksel eğitim anlayışı ve felsefesinin geçmişini irdelemeksizin bu anlayışın Aydınlanma düşüncesiyle yaşadığı çekişmeyi anlamak ve yorumlamak güç olacaktır.

Aydınlanmaya giden uzun yolda Aristo felsefesi, gerek Bizans'ta gerekse Latin Batıda Ortaçağdan miras yerleşik olan felsefi anlayıştı. Aristoculuk Bizans felsefesi tarafından o denli özümsenmişti ki bu felsefi anlayış Ortodoks Hristiyan Doğunun düşünce geleneğinin ayrılmaz bir parçası olmuştu. Bizans'ın son döneminde 14. yüzyıl başlarında ilk defa Aristo felsefesi Bizanslı filozof Gemistos Plithon (1360-1452) tarafından ciddi biçimde sorgulanmakta ve eleştirilmektedir. Plithon, Platonculuğun siyasi bir dogma olarak yeniden canlandırılmasını savunarak imparatorluğun kurtuluşu için bunun tek çıkar yol olduğunu ileri sürmüş ve yaklaşmakta olan felaketin önüne ancak ciddi ve cesur reformlarla geçilebileceğini iddia etmiştir (Kitromilidis, 2009:23).

İstanbul'un fethinden önceki süreçte Doğu ve Batı Kiliselerinin birleşmesini savunan (enotiki) ve bunun karşısında olanlar (anthenotiki) arasında yaşanan ideolojik çatışmalarda geleneksel, katı Ortodoks dünya görüşü egemen oldu. Fetihten sonra Plithon'un felsefi yaklaşım konusunda rakibi ve Katolik Batının düşmanı, Aristocu anlayışın savunucusu Georgios Sholarios 1454 yılında Gennadios adıyla patrik olunca, Plithon'un kitapları İstanbul'da törenle yakılmıştır (Kitromilidis, 2009:23). Böylece Osmanlı egemenliği boyunca Hıristiyan kültürle bütünleşmiş Aristoculuk, Ortodoks Kilisesinin resmi öğretisinin ve eğitim anlayışının temelini oluşturdu. Patrik Gennadios Sholarios tarafından fetihten sonra başlatılan siyasi gelenek, Kilise üç yüzyıl sonra Batı kaynaklı Aydınlanmaya karşı mücadele verirken hala dimdik ayaktaydı.

17. yüzyılda Batıyla kültürel iletişim kanallarının yeniden canlanmasıyla felsefe, Osmanlı egemenliğindeki Ortodoks Doğuya geri döndü ve Venedik kontrolündeki Yunan bölgeleri (Yedi adalar, Girit) ve İtalya'daki (özellikle de Venedik'te bulunan) Yunan kolonileri bu konuda Batı fikir ve düşüncelerinin taşıyıcılığını üstlendiler. Yedi adalardan ve Osmanlı egemenliğindeki diğer Yunan kentlerinden Padua üniversitesine eğitim için öğrenciler gitti. Padua Engizisyon baskısından uzakta 15. yüzyıldan 17. yüzyılın sonuna kadar Avrupa kültürünün ve eğitiminin en önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. Aristo'nun yazmalarının özgün klasik Yunanca metinlerinin keşfinin ardından bunlar hatalar içeren Arapça tercümelerinden değil özgün kaynaktan incelenmiş ve bunun sonucunda yeni bir Aristo yorumu ortaya çıkmıştır. Padua üniversitesi felsefe alanında bu yeni Aristoculuğun merkezi konumundaydı. Bu felsefe Padua'daki Yunan öğrenciler aracılığıyla Ortodoks Doğuya taşındı (Kitromilidis, 2009:29).

Yeni Aristoculuğu Osmanlı idaresindeki Ortodoks Doğuya taşıyan en önemli öncü isim Atinalı *Theofilos Koridaleas*'tır[50] (1570-1646). Padua üniversitesinde felsefe ve tıp eğitimi gördü ve 1613 yılında felsefe ve tıp doktoru unvanı aldı. 1642 yılında Patrik Kyrillos Loukaris tarafından Patrikhane Akademisini yeniden yapılandırmak için davet edildi ve böylece Koridaleas'ın verdiği derslerle yeni Aristoculuk Osmanlı coğrafyasında İstanbul'da Yunanca eğitim veren çok önemli bir kurumda zemin buldu. Koridaleas sayesinde, Doğuda felsefe dinin etkisinden belirli oranda kurtuldu. Koridaleas, Ortaçağ skolâstik felsefesini ağır bir şekilde eleştirdi ve dini konulardaki özgür düşünce temelli yaklaşımı nedeniyle, sahip olduğu Ortodoks inancı ona sadakatle bağlı öğrencileri tarafından bile şüpheyle karşılandı. Düşünce konusundaki yönelimleri ve inanç konusuna mesafeli yaklaşımı nedeniyle, Patrik Loukaris'in ölümünden sonra Patrikhane Akademisinden uzaklaştırıldı. Ateist, mezhepçi ve Kalvinist olarak suçlandı[51]. Daha sonra Atina'ya dönerek orada bir okul kurdu ve öldüğü 1646 yılına kadar orada felsefe eğitimi verdi. Onun yükseköğretim alanında ortaya koyduğu model İstanbul'daki görevinin sona ermesinden yüz elli yıl sonra Yaş'ta, Bükreş'te, Trabzon'da, Patmos ve Sakız adalarında yeni eğitim kurumlarının kurulması sürecinde örnek alındı. İstanbul'dan mezun ettiği öğrencileri yeni Aristoculuk anlayışını hayata geçirdiler ve bu anlayış yeni okullarda 18. yüzyıl sonuna kadar nesilden nesile aktarıldı, ta ki Aydınlanma düşüncesiyle çatışana kadar (Kitromilidis, 2009:31). Koridaleas'ın risaleleri felsefe eğitimi alanında temel başvuru kitapları oldu. Bu risaleler önce el yazmaları olarak ardından matbaa baskısı olarak defalarca çoğaltıldı ve geleneksel dini eğitimi tamamlayıcı bir işlev gördüler. İlk başta anti dogmatik ve yenilikçi bir anlayışla ortaya çıkan bu yeni Aristocu gelenek zaman içinde, özellikle de Aydınlanma sürecinde Yunan eğitiminin ve kültürünün gelişmesini engelleyici bir unsura dönüştü. Koridaleas'ın ardından onun takipçileri, Batı kaynaklı Aydınlanmacı yeni felsefenin amansız düşmanları oldular ve Yunan eğitiminin reforma tabi tutulmasına yönelik her türlü fikre şiddetle karşı koyarak tutucu yaklaşımları ile geleneksel Yunan eğitiminin kısırlaşmasının başlıca sorumlusu oldular (Dimaras, 1998:36, Kitromilidis, 2009:32).

Çağdaş Yunan Aydınlanma hareketi Yunan toplumunu dönüştürme misyonunu eğitim yoluyla okullar üzerinden hayata geçirmeye çalıştı. Harekete öncülük etmiş, bir yerde onun ideolojik esaslarını ortaya koymuş olan kişiler fikirlerini gerek yazdıkları eserlerle, gerekse görev yaptıkları

[50] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1974) cilt X., s. 380-381, Atina: Ekdotiki Athinon.
[51] a.g.e. s.381.

okullarda eğitim yoluyla öğrencilere aktarma gayreti içinde oldular. Bu çabaları esnasında zaman zaman Kilise ve tutucu çevrelerin ağır baskısına maruz kaldılar, ateistlikle ya da mezhepçilikle suçlandılar, hatta aforoz edildiler (ör. Methodios Anthrakitis, Hristodoulos Pamplekis). Bazıları uzlaşmak zorunda kaldı ve geleneksel anlayışa geri döndü, bazıları çareyi başka kentlere hatta başka ülkelere gitmekte buldu (örn. Evgenios Voulgaris). Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bile geri dönmeyenler oldu (örn. Adamantios Korais). Öne çıkan önemli bazı isimlere biraz daha yakından bakarak Aydınlanma düşüncesinin eğitim alandaki etkilerini de irdeleme fırsatı bulmuş olacağız.

İlk kuşak aydınlamacılardan sayılan ve öncü kabul edilen felsefe öğretmeni *Methodios Anthrakitis* (1600-1749) Yanya ve Kastorya'da felsefe öğretmenliği yaptı (Dimaras, 1998:308). Kendi de ruhban sınıfına mensup biri olmasına rağmen Kiliseye ağır eleştiriler yöneltti, Kilisenin görevini layıkıyla yerine getirmediğini ileri sürdü ve ruhban sınıfı içindeki yolsuzluklardan söz etmekten çekinmedi. Kastorya'daki yüksekokulda Yeni Matematik (Geometri, Cebir, Trigonometri) ve Felsefe dersleri verdi. Çağdaşlarının tanıklığına göre Descartes ve Malebranche'ın izinden gitti. Öğretisi Aristocu felsefenin taraftarlarını rahatsız etti ve mezhepçilikle suçlandı. Daha ağır tepkilerden korkarak görüşlerinden cayıp af diledi (Millas, 1994:150). Ancak bu onu mahkum olmaktan kurtaramadı ve 1732 yılında Miguel de Molinos[52] tarikatının taraftarı olduğu suçlamasıyla Patrikhane Sinodu tarafından mahkum edilerek aforoz edildi. Aristocu felsefenin dışına çıkmama şartıyla ancak iki yıl sonra karar geri alındı ve görevine dönerek geleneksel felsefe eğitimiyle bir yerde uzlaşmak zorunda kaldı (Kitromilidis, 2009:45).

Çağdaş Yunan Aydınlamasının eğitim alanındaki en önemli isimlerinden biri de yine ruhban sınıfına mensup *Evgenios Voulgaris*'tir (1716-1806). Avrupa Aydınlanmasının önemini ilk kavrayanlardandı bu nedenle John Locke, Antonio Genovesi, Christian Wolf gibi isimlerin eserlerini Yunancaya çevirdi. *Mantık (Logiki)* adlı eseri uzun yıllar felsefe sorunlarının incelenmesinde başvuru kitabı oldu. Venedik'te yaşayan Yanyalı tüccar Maroutsi kardeşler 1742 yılında Yanya'da yenilikçi bir yüksekokul kurarak başına Voulgaris'i getirdiler. Verdiği dersler yüzünden tutucu eğitim çevrelerinin tepkisini çekti ve 1746'da Makedonya'da bulunan

[52] Tanrıya varmak için dış görüntülerin ve tapım yöntemlerinin her türlüsünden sıyrılarak içe kapanmayı yeğleyen Hıristiyan tarikatı. 17. yüzyılda İspanyol tanrıbilimcisi Miguel de Molinos (1628-1696) tarafından kurulmuştur. Sekincilik adıyla da anılır (http://dolusozluk.com/?b=Molinosculuk-Erişim:22.01.2013)

Kozani'ye gitmek zorunda kaldı. Tekrar geri geldi ve ardından 1752'de Aynaroz'da bulunan Athonias Okulunun başına getirildi. Tutucuların tepkisi sonucu İstanbul'a gelerek 1759-1761 yılları arasında Patrikhane Akademisinde ders verdi orada da rahat bırakılmayarak 1763 yılında Tuna boyundaki beyliklere geçti ve oradan da bir daha Yunan coğrafyasına geri dönmemek üzere Almanya'ya gitti. Voulgaris görev yaptığı 20 yıllık süre içinde ders verdiği okullarda yakınçağ felsefesini ve modern bilimleri okutarak Aydınlanmanın yolunu açtı ve Yunan eğitimine liberal düşünceyi getirdi. Fikirleri öğrencileri tarafından Balkanlardaki ve Anadolu'daki Rum okullarına yayıldı. Aydınlanma ve onun yarattığı etkiler değişim sürecindeki 18. yüzyıl Yunan toplumunun ihtiyaçları için güvenilir bir tercih olarak ortaya çıktı. 1772-1774 yılları arasında Rusya'da Çariçe II. Katerina'nın sarayında danışman olarak bulunduğu dönemde önceki düşüncelerini bir yerde revize ederek "*aydın despotluğu*" anlayışını benimsedi. Voulgaris'in başlıca ilham kaynağı Descartes, Locke, Leibniz ve Christian Wolff'tu. Voulgaris, Yunan kültürüne ilk defa din ve vicdan özgürlüğü (aneksithriskeia) terimini yerleştiren Aydınlanmacı olarak bilinmektedir. Voulgaris'in en çok eleştiri aldığı konu eserlerinde aydın dili olarak bilinen ve konuşma dilinden uzak olan katharevusayı kullanmış olması ve eski dili canlandırmak istemesidir (Dimaras, 1998: 147 vd.).

Eğitim konusunda oldukça dikkat çeken bir isim olan *İosipos Moisiodaks*[53] (1725-1880) Selanik ve İzmir'deki okullarda öğrenim gördü, Aynaroz'daki Athonias Okulunda Voulgaris'in öğrencisi oldu. Ruhban sınıfına mensuptu. Padua'da eğitimini tamamlamış ve Yaş Akademisinin başında bulunmuş (1765-1777), Aristoculuktan arındırılmış bir felsefi anlayışı savunmuştur (Dimaras 1998:16). Halk dili yanlısıydı. Eğitim ile ilgili konulardaki bakış açısında John Locke'un etkisi görülmektedir. Moisiodaks'ın "cehaletle mücadelede savaş planı" olarak önerdiği ve Pedagoji (Paidagogia) adını taşıyan eğitim programı John Locke'un, "*Some thoughts concerning education*" adlı eserinin serbest bir uyarlamasıdır (Dimaras 1998:15-16). Eserinde Yunan (Rum) okullarındaki eğitim pratiğinden kaynaklanan sorunları da incelemekte ve geleneksel eğitim metotlarını eleştirmektedir. Ona göre Yunan öğretmenler, öğretim metodu ve üsluplarını değiştirmek zorundaydılar. Bilgisizlik ve cehaletin zaferi, uygulanan metotların iflas ettiğinin kanıtıydı. Kuru dilbilgisi alıştırmaları, skolâstik mantık ve metafiziğin işe yaramadığı ispatlanmıştı. Öğretim, öğrencilerin kıymetli zamanını ve enerjilerini gereksiz bir şekilcilikle boşa harcamaktan ibaretti ve yaşamın ihtiyaçlarına dönük hiçbir yarar

[53] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 326, Atina: Ekdotiki Athinon.

sağlamıyordu. Bu eğitim sistemi yerine Moisiodaks, öğrenmeyi zevkli hale getirecek, öğrencilerde merak uyandıracak ve eğitimin gelecekte kendileri için gerekliliğine onları inandıracak, her öğrenciyi karakterine göre bağımsız bireyler olarak gören bir eğitim yöntemi önermekteydi. Yeni eğitimin içeriği bir müfredat programına dayanmalı ve öğrencileri düşünme ve sorgulamaya teşvik etmeliydi. Eğitim, öğrencilerin ifade ve düşünme yeteneklerini geliştirmeleri için, yazılı anlatım çalışmalarıyla onların yaratıcı becerilerini de teşvik etmeliydi. Moisiodaks'ın, ortaya koyduğu "aydınlık" okul programı ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir. Nesnel hedef insan düşüncesinin geleneksel önyargılardan ve hurafelerden kurtarılmasıydı, Aydınlanmanın da esasında başlıca hedefi buydu. Moisiodaks Tuna boyundaki beyliklerde faaliyet gösteren okullarda Matematik ve Pozitif Bilimlerin öğretimine ivme kazandırmaya çalıştı[54]. O, önerdiği programın reform içeren talepleri nedeniyle yerleşik anlayışlara ters olduğunu biliyordu. Eğitim alanında reform yönündeki çağrısının kapsamlı bir siyasi reform programını gerektirdiğinin bilincindeydi (Kitromilidis, 2009:235-238, Dimaras, 1998: 216-220).

Moisiodaks konusuna hakim olmamakla ve yetersizlikle suçlandı, düşmanları onun, eski Yunanca gramer ve Aristo felsefesini bilmediği için öğretmek istemediği imasında bulundular ve baskılar sonucu Yaş Akademisindeki görevinden istifa etti. Susması yönündeki telkinlere uymayarak şahsına yönelik iftiralara cevap vermek ve felsefesini ilan etmek için 1780 yılında Savunma (Apologia) adlı eserini yayımladı ancak; Yunan yazınında çalışmadan iki yüzyıl boyunca hiç söz edilmedi ve kitabın kendisi de, verdiği mesaj da adeta bir sır perdesiyle kaplandı (Kitromilidis, 2009:249).

Dimitrios Katartzis (Fotiadis)[55] (1730-1807) Bükreş Akademisinde öğrenim görmüş, Bükreş'te yaşadı ve Boğdan saraylarında bulundu, Aydınlanma hareketinin ve Fransız Ansiklopedistler'in etkisinde kaldı, Aristocu felsefeyi savundu (Millas, 1994:52, 125). "Aydın despotluğu" fikrine inananlardandı. Yunancaya önem verdi ve "Ulusun" (Genos) yani Yunanların eğitimi için bu dilin gelişmesi gerektiği düşüncesindeydi. Kendisinden en çok söz ettiren, hazırladığı antik ve çağdaş Yunanca dilbilgisi kitaplarıdır. Konuşma dilinin ya da başka bir deyişle halk dilinin egemen olmasını savundu (Dimaras; 1998:63-65). Birçok risale, deneme,

---

[54] a.g.e. s.326.

[55] Dimitrios Katartzis, Dimaras'ın (1998) "*Neoellinikos Diafotismos*"[Çağdaş Yunan Aydınlanması] Atina: Ermis, adlı eserinde (s.177-243) her yönüyle ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (çalışma Yunancadır).

inceleme yayımlayarak ilerici, laik, bilimsel eğitimin savunuculuğunu yaptı (Millas, 1994:125).

Athanasios Psalidas (1767-1829) eğitimini Yanya'da tamamladı, Ukrayna'da ve Viyana'da da eğitim gördü. 1796 yılında Yanya'da Maroutsaia Okulunun yönetimini üstlendi daha sonra da Kaplaneios Okulunda görev yaptı. Psalidas'a göre Yunan toplumunun prangalarını kırabilmesi için tek yol medeni Avrupa uluslarının ortaya koyduğu modellerin benimsenmesidir. Yunan eğitiminde egemen olan skolâstik mantık terk edilmelidir. Psalidas, Yunanların Aydınlanmanın eğitim programını benimsemelerini önermektedir. Bu program geleneksel eğitimde var olan Dilbilgisi, Mantık, Retorik dışında Metafizik, Modern Deneysel Fizik, Ahlak, Doğal Hukuk, Dünya Tarihi ve Coğrafya derslerini de içermelidir. Bu düşüncelerini hayata geçirmek için Avrupa'dan memleketi Yanya'ya dönerek tüm enerjisini oradaki eğitimin çağdaşlaştırılmasına odaklamış ve bu şekilde Yanya'nın Çağdaş Yunan Aydınlanmasının en önemli merkezlerinden biri olmasına katkıda bulunmuştur (Kitromilidis, 2009: 195-196, Dimaras, 1998:128-129).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının belki de en önemli isimlerinden biri *Adamantios Korais*'tir[56] (1748-1833). İzmir'deki Evangeliki Okulunda öğrenim gördü. Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Latince öğrendi. Fransa'da Montpellier Üniversitesinde tıp öğrenimi gördü. 1788 yılında Paris'e yerleşti ve Fransız Devrimine bizzat tanık oldu ve öldüğü 1833 yılına kadar Paris'te yaşadı. Korais eğitimini aldığı tıp mesleğini icra etmeyerek kendini Yunanların kültürel açıdan gelişmesine adadı. Monarşist yönetimlerin yıkılması için eğitimi temel şart saymıştır. Antik Yunan yazarlarını inceledi ve çevirdi. Kitaplarına yazdığı önsözlerde Yunanların ilgisini, sahibi oldukları antik Yunan kültür mirasına çekmeye çalıştı. Ortodoks Kilisesi papazlarının softalıklarını Osmanlı egemenliğiyle eşdeğer tuttu ve her ikisinden kurtuluşun kilit noktasının eğitim olduğunu savundu (Clogg, 1997:43). Aydınlanma hareketi içinde Fransız ideologların yaklaşımını benimsedi. Dil konusunda Korais, arkaik Yunancaya öykünen katharevusa ile konuşma dili olan dimotiki karşıtlığında orta bir yol önerdi. Bu yaklaşımı nedeniyle her iki kesim tarafından eleştirilmiştir. Korais eğitim ile ilgili tezleri dönemin düşünürlerinin (örn. Moisiodaks, Psalidas) eğitim kuramlarının bir sentezini oluşturmaktadır. Bu tezler şöyle ifade edilmektedir: Yunanların Batı fikirlerini özümseyebilmeleri için bir tür öğrencilik döneminden geçmesi gerekir. Bu süreçte Yunanlar sıfırdan

---

[56] Korais hakkında çok kapsamlı bilgi için bkz. Millas H., (1994) *Yunan Ulusunun Doğuşu,* İstanbul: İletişim, s. 157-189.

başlamak zorunda değildirler, başka ulusların bilgeliğini ve keşiflerini kullanabilirler. Korais'in eğitime yönelik yaklaşımı yakın dönem Yunanistan'ının ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran, bir eğitim kuramının oluşturulmasına yönelik ilk ciddi çaba olarak değerlendirilmektedir. Ona göre özgürlüğün elde edilmesi büyük bir başarıdır, ancak onun muhafaza edilmesi daha da büyük bir başarıdır. Toplumda ikilik ve görüş ayrılığı (ideolojik kutuplaşma) Türklerden bile daha ciddi bir düşmandır. Yunan toplumu içinde bulunduğu açmazı aşabilmek için dört temel kavram üzerinde kafa yormalıdır. Bunlar: mutluluk, erdem, adalet ve özgürlüktür. Korais görüşleri nedeniyle Kilise çevrelerinin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Yunanistan bağımsız olduktan sonra ülke yönetimine getirilen İoannis Kapodistrias'ın uygulamalarını, Aydınlanma felsefesine ve onun ideallerine ters olmaları nedeniyle kıyasıya eleştirmiştir[57] (Millas, 1994:157 vd., Clogg, 1997:275).

Yunan Aydınlanmacıları içinde çalışmalarıyla öne çıkan önemli bir isim de *Rigas Velestinlis (Feraios)*[58]'tur (1757-1798). Tesalya'da Velestino'da doğdu. Millas, onunla ilgili olarak şöyle demektedir: "Yunan İhtilali'nin hazırlayıcıları içinde en tanınmış ve önemli kişilerden biridir. [...] hem yazıları, çevirileri ve şiirleriyle ideolojik alanda önder olmuş, hem pratik örgütlenme yolunda somut adımlar atmış, hem ölümüyle sonraları mücadeleye atılanlara bir simge gibi yol gösterici sayılmıştı. [...] Rigas Osmanlı İmparatorluğu içinde demokratik bir devrim gerçekleştirmek için çalışanların herhalde ilkidir[59]" (Millas, 1994:87).

---

[57] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 356-359, Atina: Ekdotiki Athinon.

[58] Rigas Velestinlis ile ilgili olarak kapsamlı bilgi için bkz. Millas, H. *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim, s.87-122.

[59] Rigas, İstanbul'da Bab-ı Âli'ye baştercüman olan Aleksandros İpsilantis'in katipliğini yaptıktan sonra Eflak'taki Fenerli voyvodaların hizmetine girdi. 1796 yılında Viyana'ya yaptığı ikinci ziyareti sırasında gizli bir devrimci örgüt kurduğu ileri sürülmüştür. Yazdığı devrimci içeriğe sahip bildiriler bu tarihe denk düşmektedir. Eserleri arasından dikkat çekenler: İnsan Hakları Bildirgesi, Thourios (Savaş Marşı) ve Rumeli, Küçük Asya, Ege Adaları, Eflâk Boğdan Halklarının Yeni Siyasi Oluşumu. Bu belgelerden sonuncusunda 1793 ve 1795 Fransız Devrimi anayasalarının etkileri açıkça görülmekte olup belge aslında Osmanlı İmparatorluğunun yerine kurulmasını önerdiği devletin taslağını oluşturmaktaydı. Rigas, kurulmasını önerdiği devlet modeline Türkleri de dahil ediyordu ve din - dil ayrımı gözetmeksizin İmparatorluk topraklarında yaşayan herkesin eşitliğini savunsa da kurulacak devletin resmi dili Yunanca olacaktı. İhtilal ateşini yaymak için Balkanlarda geziye çıkmayı tasarlarken Rigas'ın elinde Viyana'da gizlice bastırılmış

Çağdaş Yunan Aydınlanmasına Karşı Gösterilen Tepkiler

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının öne çıkan isimlerini ve onların eğitim konularına ilişkin görüş ve önerilerini ana hatlarıyla gözden geçirdikten sonra, şimdi de Fransız İhtilali'nin (1789) yarattığı tedirginliğe bağlı olarak başta Patrikhane olmak üzere tutucu çevrelerin, Aydınlanma düşüncesinin eğitim alanındaki etkilerini ve Aydınlanmacıların eğitim kurumlarındaki nüfuzunu kırma çabalarını gözden geçirelim.

1789 yılında Fransa'da yaşanan devrim Avrupa düşünce dünyası tarafından Aydınlanmanın fikirlerinin gerçekleşmesi olarak görüldü. Fransız Devriminin yankıları Güneydoğu Avrupa'nın tamamında ve özellikle de Aydınlanma düşüncesinin etkilerine maruz kalmış Osmanlı idaresindeki Yunan coğrafyasında yoğun olarak hissedildi (Kitromilidis, 2009:251).

Aydınlanma, Batı kaynaklı bir düşünce hareketi olarak, tutucu çevrelerce Ortodoks Kilisesinin mirası içinde yer alan kutsal değerlere yönelik bir tehdit olarak görülmüştü. İstanbul'daki Ortodoks Patrikhane, Aydınlanmaya karşı tüm gücü ve imkanlarıyla harekete geçti ve Yunan toplumunun yeni düşünceleri benimsediği düşünülen kesimlerine yönelen bir mücadele başlatıldı. İlk olarak 1793 yılında, Leipzig'de doğa felsefesi profesörü olan Hristodoulos Pamplekis (1733-1793) hedef alındı ve dini görüşleri nedeniyle Kilise tarafından aforoz edildi. Fransız Devrimini hazırlayanlar arasında kabul edilen Voltaire (Destain, 2010:41 vd.) ve Rousseau'nun fikirleri ve onların fikirlerini paylaşan Yunanlar, 1793 yılında yayımlanan iki risale ile hedef alınarak ağır bir şekilde eleştirildiler ve Ortodoks bakış açısıyla Aydınlanmanın ahlaki ve felsefi temelleri yıkılmaya çalışıldı. Devrim karşıtı risaleler okuryazar olan kesime hitap etmekteydi. Kutsal Sinod, Fransa kaynaklı fikirlere daha çok maruz kalan bölgelerin halkına ve din adamlarına, inançlarını korumalarını ve dalga dalga yayılan devrimin aldatıcı vaatlerine kanmamalarını telkin etmekteydi. Patrikhane benzer içerikte genelgeler kaleme alarak, Mora bölgesindeki pek çok piskoposluğa, Epir'de Yanya, Parga ve Arta kentleri sakinlerine, pek çok Ege adası sakinine, Girit ve İzmir'deki ruhban sınıfına ve 1797 yılında Fransız hakimiyetine giren Yedi adalar halkına hitap etti ve yeni ortaya çıkan felaketin zararlı etkilerine karşı direnmeleri çağrısında bulundu. Kilise bu tedbirlerle Aydınlanmanın ideolojik etkilerini durdurmaya, Fransız Devriminin Ortodoks cemaat üzerindeki tesirini azaltmaya çalıştı (Kitromilidis, 2009:275).

---

devrimci kitapçıklardan 3.000 adet vardı. 1797 yılında Trieste'de Avusturya polisine ihbar edildi ve onlar da onu Osmanlılara teslim ettiler. 1798 yılı ortalarında idam edildi (Clogg, 1997:283-284).

Aydınlanmanın taraftarları ve bu düşünce hareketine muhalif olan kesim arasındaki ideolojik çatışmada, Kilise geleneksel değerlerin ve düzenin savunucusu sıfatıyla hareket ederek yeni fikirlerin ortadan kaldırılmasına yönelik inisiyatif aldı ve bu yüzden de Aydınlanmanın temsilcileri tarafından ağır bir şekilde eleştirildi. 19. yüzyılın başlarında (1800-1820) Aydınlanma düşüncesi belli bir olgunluğa erişmiş ve özgüven kazanmıştı. Antiklerikalizm[60] kültürel değişim ve ulusal uyanış taleplerinin özünde yer almaktaydı. İdeolojik çatışma eğitimin içeriğiyle ilişkiliydi. Çatışan her iki taraf da biliyordu ki bu mücadelede eğitim sistemini ve okul çağındaki gençleri kontrol etmeyi başaran galip gelecekti. Yunanların yoğun olarak yaşadığı belli başlı merkezler, eğitim reformu çabalarının neden olduğu sebeplere bağlı olarak ideolojik kutuplaşmaya ve toplumsal çatışmaya sahne oldular (Kitromilidis, 2009:373).

Somutlaştırmak gerekirse, Yanya'da Athnasios Psalidas'ın ders verdiği ve yenilikçi anlayışı temsil eden Kaplaneios Okulunun[61] karşısına, geleneksel anlayışa göre eğitim veren, tutucuların kontrolündeki Balaneios Okulu[62] çıktı. Aydınlanma düşüncesinin daha özgür bir ortam bulduğu Tuna boyundaki beyliklerde de Aydınlanmanın ilk dönemindeki hava artık değişmişti, aydın despotluğuna yakın duran Fenerli voyvodalar son evrede tutucu bir yaklaşım içine girmişlerdi ve yeni fikirlere karşı bu bölgede de yoğun direnç gösterildi (Dimaras, 1998:87). Bu durum karşısında Moisiodaks'ın yukarıda sözünü ettiğimiz Aydınlanma fikirlerini yayma çabaları sonuçsuz kaldı. Önceleri Aydınlanma yanlısı olan ve buna destek çıkan Eflak ve Boğdan voyvodaları Fransız Devrimine karşı aleyhte bir tutum takındılar. Bölgede faaliyette bulunan Yaş ve Bükreş Akademilerinde 1800-1820 yılları arasında Aydınlanma taraftarları ile gelenekçiler çatıştı ve 1820'lerde Yaş Akademisi tutucuların kontrolüne geçti. Akademi müdürü deneysel bilimler ve matematik profesörü Stefanos Dougkas mezhepçilikle suçlandı (1816) ve istifa etmek zorunda kaldı. Bununla da yetinilmedi, Fizik ders notlarını incelenmek üzere Patrikhane Sinoduna sundu ve inceleme sonucunda sansürcülerin kararına uydu. Çalışmasının mezhepçi anlayışla kaleme alındığını kabullenerek Ortodoksluk inancına ve Aristocu felsefe anlayışına bağlılık yemini etti (Kitromilidis 2009:451, Dimaras, 1998:98).

---

[60] Kilisenin ayrıcalıklarına, mülklerine, var olan ya da olduğu iddia edilen toplumsal ya da siyasal nüfuzuna karşı çıkan ya da başka gerekçelerle ruhban zümresini hedef alan akım ve eğilimler. İfade daha çok Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler için kullanılır http://www.itusozluk.com/goster.php/antiklerikalizm Erişim:22.01.2013).

[61] Kaplaneios Sholi.

[62] Balaneios Sholi.

Aynı dönemde Bükreş Akademisinde görev yapan Müdür Neofytos Doukas tutucuların saldırılarının hedefi oldu (Dimaras, 1998:101). Doukas'ın kaleme aldığı "*Aishynos'un Dialogları*" adlı çalışması 1818 yılında Patrikhane tarafından mahkum edildi (Kitromilidis, 2009:448).

Aydınlanma düşüncesinin temsilcileri ile bu hareketin karşısında olan tutucu kesim arasında daha çok okullar üzerinden yürüyen ideolojik çatışmaya Aydınlanma coğrafyasına 18. yüzyıl sonlarında katılan Sakız adası, Ayvalık ve İzmir kentleri de dahil oldu. Bu üç yerleşimde de yeni anlayışı temsil eden laik müfredat uygulayan okullar kurulmuştu. İzmir, Batı Anadolu'nun en kozmopolit kenti olmasına rağmen eğitim sistemine 18. yüzyıl ortalarından itibaren muhafazakâr Evangeliki Okulu[63]egemendi ve bu eğitim kurumu geleneksel kültürün kalelerinden biriydi. 1809 yılında kentin ilerici görüş yanlısı aydınlarının Filoloji Okulunu[64] kurması ile ideolojik çatışmaların fitili ateşlendi. Bu okulda Aydınlanma ilkelerinden ilham alan bir eğitim programı uygulandı. Okulda yenilikçi anlayışı savunan ve okulun ilk kuruluş aşamasından itibaren sürece destek olan Yunan Aydınlamasının en önemli temsilcilerinden Adamantios Korais çevresinden aydınlar görev aldı. Kısa süre içinde okul Aydınlanma hareketinin ana noktalarından ve en ilerici eğitim kurumlarından biri oldu. Okul Fizik, Kimya ders aletleriyle, Coğrafya haritalarıyla donatıldı, ayrıca çok zengin bir kütüphaneye de sahipti. Felsefeye ağırlık verilmişti, Alman idealizminin felsefi metinleri analiz edilmekteydi, Yeni Matematik ve Fen Bilimleri okutulmaktaydı. Ancak tutucu çevreler okulu kötülediler, halkı okul müdürü Konstantinos Koumas'a (1777-1836) ve diğer eğitim kadrolarına karşı kışkırttılar, okulun faaliyetini sabote ettiler ve okul baskılar sonucu 1819 yılında kapanmak zorunda kaldı (Kitromilidis, 2009:448, Dimaras, 1998:105-106).

Ayvalık'ta akademi adını taşıyan okul 1800-1820 arasındaki dönemde Aydınlanma eğitiminin çok önemli bir merkezi haline gelmişti. Kentin zengin orta sınıf mensuplarının girişimiyle 19. yüzyıl başlarında çok görkemli bir okul binası inşa edildi. Bu okul ile ilgili anlatılar Ayvalık

---

[63] Okul ilk defa 1717 yılında "Hz.İsa'nın Okulu" (Sholeio tou Hristou) adıyla faaliyete geçmişti. Farklı adlar aldıktan sonra 19. yüzyılda Evangeliki Okulu (Evangeliki Sholi) adını aldı. İzmir'de muhafazakar kesimin destek verdiği okul dini karakterini 1828 yılına kadar muhafaza etmiştir. Okulda nitelikli bir eğitim verilmekteydi. 1860'lı yıllarda okul mezunlarının sınavsız Atina Üniversitesine kabul edilmesi bunun belki de önemli bir kanıtı olarak gösterilebilir (http://en.wikipedia.org/wiki/Evangelical_School_of_Smyrna-25.01.2013).

[64] Filologiko Gymnasio. Okul 1809-1819 yılları arasında faaliyet göstermiştir.

halkının kültür düzeyinin eriştiği noktayı göstermektedir[65]. Matematik, Felsefe ve yeni bilimler, Pisa ve Paris'te eğitim görmüş, İdeologların kuramlarını benimsemiş, Beniamin Lesvios (1759-1824) tarafından okutulmaktaydı. Ayvalık'ta Patrikhane'nin de arka çıktığı ve muhafazakârların öncülük ettiği uzun süreli çekişmenin ardından Lezvios 1812 yılında okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Buna rağmen Beniamin Lesvios boyun eğmedi ve felsefi düşünceleriyle ilgili olarak uzlaşmayı ve geri adım atmayı reddetti. 1821 ayaklanmasından kısa süre önce kaleme aldığı yazılarında Aydınlanmanın kaydettiği ilerlemeden ve liberal Yunan eğitiminin elde ettiği başarılardan övgüyle söz ederken Yunan toplumunun Bizans'tan devraldığı cehaletin ortadan kalktığını ileri sürecektir. (Kitromilidis, 2009:450, 465).

Korais'in memleketi olan Sakız'da eğitim 1811 yılına kadar tutucu çevrelerin kontrolündeydi. Bu tarihten sonra yerel orta-yüksek eğitim kurumunun [66] idaresi Korais'in yakın çalışma arkadaşı Neofytos Vambas'ın (1770-1855) kontrolüne geçti ve böylece Sakız örnek oluşturacak çağdaş bir koleje sahip oldu. Sakız'daki okulda Aydınlanma temelli eğitim sistemi, rakiplerinin tüm baskılarına rağmen Yunan ayaklanmasının başladığı 1821 yılının ilk aylarına kadar faaliyetini sürdürdü. Okulda İlahiyat, Dilbilgisi, Latince, Fransızca, Türkçe, Resim, Mantık, Metafizik, Belagat (Retorik), Ahlak, Felsefe, Antikçağ Tarihi, Matematik, Aritmetik, Cebir, Coğrafya, Mekanik, Optik, Deneysel Felsefe ve Kimya dersleri okutulmaktaydı[67]. Ancak 1821 yılı başlarında Kilise Sakız metropolitinin girişimleri sonucu Sakız Okulunu kapatmayı başardı (Kitromilidis, 2009:450).

Görüldüğü üzere Çağdaş Yunan Aydınlanmasının son evresinde Aydınlanma yanlısı olan kesimle Kilisenin önderliğindeki tutucu çevreler arasında kıyasıya bir mücadele yaşanmıştır. Bu çekişmenin 1800-1820 döneminde okullara yönelik yansımalarına tanık olduk. Patrik V. Grigorios'un[68] bu göreve yeniden getirildiği 1818-1821 yılları arasında Aydınlanma hareketine karşı Kilise tarafından daha koordineli bir mücadele verilmiştir. Patrik V. Grigorios (1797-1798) yıllarındaki ilk patrikliği

---

[65] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 312, Atina: Ekdotiki Athinon.

[66] Gymnasio Hiou. Sakız Okulunun kütüphanesinde 30.000 kitabın bulunduğundan söz edilmektedir. A.g.e.s.315

[67] İstoria tou Ellinikou Ethnous [Yunan Ulusunun Tarihi] (1975) cilt XI., s. 326, Atina: Ekdotiki Athinon.

[68] Patrik V. Grigorios Yunan ayaklanması başladıktan sonra suçlanmış ve idam edilmiştir (bkz. Clogg Richard, (1997) Modern Yunanistan Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 52-53).

sırasında Aydınlanma düşüncesine karşı adeta seferberlik başlatmıştı (Dimaras, 1998:361-366). Son göreve geldiği tarihte de Aydınlanmanın izlerini silmek için tüm gücüyle çalıştı. Bu yıllarda Kilisenin ideolojik görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak ve geleneksel değerleri öne çıkarma çabaları zirveye ulaşmıştır. Kilise yayımladığı risaleler (örn. Pederler Öğretisi)[69] ve genelgelerle Aydınlanma düşüncesiyle mücadele etmiş, aforoz kararları vermiş ancak karşı tarafta bulunan Aydınlanmacılar da boş durmamış, Kiliseyi ve ruhban sınıfını hedef alan yayınlar yapmışlardır (örn. Hellen Nomarşisi)[70]. 25 Mart 1821 tarihinde Mora'da Osmanlı Devletine karşı başlayacak olan ve yaklaşık on yıl sonra bağımsızlıkla sonuçlanacak Yunan ayaklanmasının arifesinde Kilise ve Aydınlanmacılar arasındaki çekişme karşılıklı hamlelerle hız kesmeden sürmekteydi. 1821'de ayaklanma başladığında ise Aydınlanma taraftarları bağımsızlık mücadelesini başlatanlarla aynı saftaydı (Kitromilidis, 2009:466).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının Sonuçları

Aydınlanmacılar ve Kilise arasındaki bu mücadelede kim üstünlük sağladı? Ya da Aydınlanma hareketinin akıbeti ne oldu? Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla son bulacak olan 1821 ayaklanmasının başlaması Aydınlanmacılar için kuramdan uygulamaya geçme anlamına geliyordu. Ancak kan kaybı yaşamışlardı. Aydınlanma düşüncesinin taşıyıcısı olarak kendilerinden söz ettiğimiz ticaret burjuvazisi hareketin ilk yıllarında tüm imkanlarıyla Aydınlama düşüncesini desteklerken, mevcut düzen içinde menfaat ilişkileri kurmuş olmaları nedeniyle daha sonra eski olgarşik unsurlarla güçlerini birleştirdiler ve bağımsızlık girişimleri karşısında tutucu bir tavır takındılar. O tarihi gün yaklaştıkça Yunan toplumuna önderlik eden kesimler ayaklanmanın radikal bir yönelim içine girmesi durumunda çok şey kaybedeceklerinin farkına vardılar ve bunun sonucunda Aydınlanmacılar doğal toplumsal müttefiklerinden mahrum kaldılar. Bu gelişme liberalizmin bu topraklardaki siyasi kaderini de belirledi (Kitromilidis 2009:507, Dimaras, 91-92).

Bağımsızlığa giden süreci tetikleyen ayaklanma Mora'da başladığında o tarihte Osmanlı topraklarının dışında bulunanlar kalkışmaya destek olmak için çatışmaların yaşandığı bölgelere akın ettiler. Bilgi birikimi, siyasi deneyim ve uluslar arası konulara hakimiyet noktasında sahip oldukları

---

[69] Pateriki Didaskalia, bu öğreti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Millas Herkül, (1994) *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

[70] *Elliniki Nomarhia*, 1806 yılında İtalya'da basılan ve Osmanlı idaresindeki Yunan coğrafyasında dağıtılan kitapla ilgili bkz. Millas Herkül, (1994) *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

üstünlük sayesinde ağırlıkları hissedildi. Taraftarı oldukları siyasal liberalizm anlayışının çerçevesi içinde bağımsızlık mücadelesinin ideolojik hedeflerini ortaya koydular. Yunan toplumunun geleneksel yapısını korumasını isteyen güçlü menfaat gruplarının karşı çıkmasına rağmen oluşum sürecindeki yeni devletin kurumlarını Batı standartlarındaki devlet modeline göre şekillendirmeyi başardılar. Ancak daha Yunanistan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti tarafından tanınmadan önce 1827 yılında oylanan Yunan Anayasası ile liberal kurumlardan vazgeçildi ve ülkenin başına getirilen ilk devlet başkanı İoannis Kapodistrias'ın[71] (1776-1831) görevini daha rahat yapabilmesi için Anayasa askıya alındı. Halk Meclisi, Devlet Başkanına sınırsız yetkiler tanıyarak bir yerde kendi varlık nedenini ortadan kaldırdı (Clogg, 1997:60-63). Böylece monarşist bir hükümetin iktidara gelmesinin yolu açıldı. Meclisin 1832 yılında oyladığı Anayasa, yönetim şekli olarak mutlak monarşi rejimini benimsedi. Bunun sonucunda ayaklanma başladığında çok farklı ideallerle yola çıkılmışken on yıllık sürenin ardından Yunanistan bağımsızlığını kazandığında Aydınlanma düşüncesinin hedefi ve hayali olan liberal devlet anlayışı ve yönetim şekli terk edilmişti. Anayasa, dolaylı seçim yoluyla belirlenen bir meclis öngörüyordu, ancak bu meclisin kararları kral tarafından atanan senatonun sahip olduğu imtiyazlarla işlevsiz hale gelmekteydi. Aydınlanmacılar hayal ettikleri gibi liberal ve özgürlükçü bir devlet modeli konusunda başarılı olamadılar ancak tek tesellileri devletin idari yapısını Batı kurumlarına uygun olarak oluşturmayı başarmış olmalarıydı (Kitromilidis 2009:470).

Çağdaş Yunan Aydınlanmasının ideologlarından olan Adamantios Korais 1821 ayaklanması öncesi dönemde, kurulacak bağımsız Yunan devleti için liberal demokrasiyi savunuyordu. Ancak liberal demokrasinin

---

[71] İoannis Kapodistrias (1776-1831) Yunanistan'ın ilk cumhurbaşkanı (kivernitis). Korfu adasında doğdu, Padua'da tıp öğrenimi gördü. Rus diplomatik hizmetinde görev aldı. 1816 yılında Çar I. Aleksander'a bağlı Kont Nesselrode ile birlikte ortak dışişleri bakanı olarak Yakın Doğuyla ilişkilerden sorumlu bakan oldu. 1828 yılı başında Yunanistan'ın idareciliği görevini üstlendiğinde henüz Yunanistan'ın bağımsızlığı tanınmamıştı, sınırları da çizilmemişti. Üç buçuk yıllık başkanlığı süresince, ulusal bir ordu kurma, devlete işlevsel bir yapı kazandırma, eğitimi sisteme oturtma, ulaşım ağlarını iyileştirme ve ekonomiyi düzeltme çabası verdi. Kapodistrias görevde kaldığı süre içinde uyguladığı baskıcı yöntemlerle ve Yunanların kendilerini yönetmeye yeterli olmadıkları doğrultusundaki inancıyla toplumun önde gelen kesimlerinin tepkisini çekti. Piskoposlara "Hıristiyan Türkler", askeri komutanlara "soyguncular", aydın sınıfına "aptallar" ve Fenerli Rumlara "Şeytanın çocukları" demek suretiyle onları dışladı. 9 Ekim 1831 tarihinde, Mora'daki ilk başkent Nauplion'daki bir kiliseye girerken öldürüldü (Clogg, 1997:60-63 ve 272).

tutunabilmesi için toplumsal koşulların olgunlaşması gerektiğine inanmaktaydı ve süreç tamamlanana kadar da bağımsızlığa yönelik her türlü girişimin ertelenmesi taraftarıydı. Aksi halde Aydınlanma kazanımlarını ve savaşı kaybedecekti. Yunanistan bağımsız olduktan sonra yaşananlar onun korkularında ne kadar haklı olduğu gösterdi.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yahya. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi.

CLOGG, Richard. (1997). *Modern Yunanistan Tarihi*. (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇİĞDEM, Ahmet. (2011). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

DERMATA, Foteini ."Neoellinikos Diafotismos ke i İpeiros" [Çağdaş Yunan Aydınlanması ve Epir] (http://www.zosimaia.gr/?page=article&id=78 Erişim 10.01.2013)

DESTAIN, Christian. (2010). *Aydınlanma.*(Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

DİAMANTİS, Dimitrios. (2006). "Ta Sholeia apo ta Mesa tou 18ou Aiona eos tin Enarksi tis Ellinikis Epanastasis" [18. Yüzyıl Ortalarından Yunan İhtilalının Başlangıcına Kadar Okullar] *Epistimoniko Vima, c.5.*

DİMARAS, Konstantinos Thiseos. (1998). *Neoellinikos Diafotismos* [Çağdaş Yunan Aydınlanması] Atina: Ermis.

EVANGELOPOULOS, Spyros. (1998). *Elliniki Ekpaidevsi T.1* [Yunan Eğitim Tarihi] c.1, Atina: Ellinika Grammata.

İSTORİA TOU ELLİNİKOU ETHNOUS [Yunan Ulusunun Tarihi], (1974). cilt X. Atina: Ekdotiki Athinon.

İSTORİA TOU ELLİNİKOU ETHNOUS [Yunan Ulusunun Tarihi], (1975). cilt XI. Atina Ekdotiki Athinon.

KİTROMİLİDİS, Pashalis. M. (2009). *Neoellinikos Diafotismos* [Çağdaş Yunan Aydınlanması] Atina: Morfotiko İdryma Ethnikis Trapezis

KOURMANTZİ, Eleni. (2002). *To Vivlio stin Akmi tou Neoellinikou Diafotismou 1761-1820* [Çağdaş Yunan Aydınlanmasının Zirveye Ulaştığı Dönemde Kitap], Galatsi: Atrapos.

MİLLAS, Herkül. (1994). *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

OUTRAM, Dorinda. (2007). *Aydınlanma,* (Çev.Sevda-,Hamit Çalışkan) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

PANAGOPOULOS, Th. Dimitrios. (2009) *Ta Psila Grammata tis İstorias* [Tarihin Küçük Yazıları] Atina: Enalios.

POLİTİS, Linos. (2001). *İstoria tis Neoellinikis Logotehnias* [Çağdaş Yunan Edebiyat Tarihi] Atina: Morfotiko İdryma Ethnikis Trapezis.

TUKİN, Cemal. (1940). "Küçük Kaynarca", Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, c.6, İstanbul: MEB Yayınevi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1998). *Osmanlı Tarihi*, c.4, Bölüm 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

XATZOPOULOS, Konstantinos. (1991). *Ellinika Sholeia stin Periodo tis Othomanikis Kyriarhias (1453- 1821)* [Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Yunan (Rum) Okulları], Thessaloniki (Selanik): Vanias.

VAKALOPOULOS, Apostolos. (1976). *İstoria tou Neou Ellinismou* [Çağdaş Hellenizmin Tarihi] c.II, Thessaloniki (Selanik): İrodotos.